

САША РАДОЈЧИЋ

ХОРИЗОНТИ РАЗУМЕВАЊА

Како читати есеје Слободана Грубачића?

Питање из поднасловa овог текста не треба разумети у техничком, већ у теоријском смислу. Оно не пита о поступцима и процедурама читања, не тражи савете, нити крије нормативне амбиције, већ пита о условима под којима је читање о којем је реч могуће. Конкретан повод за постављање овог питања је сучељавање са есејистиком Слободана Грубачића. Његови есеји узорно илуструју неке од најважнијих општих карактеристика жанра којем припадају: фрагментарност у мишљењу и у излагању, оријентацију на већ формиране културне вредности и изразито индивидуални сазнајни хоризонт. Поред тих општих, треба нагласити и једну посебну карактеристику Грубачићевих есејистичких текстова: њихову снажну цитатно-асоцијативну компоненту. Позивање на друге теоријске и уметничке текстове, на уметничка дела и философска учења, толико је учестано у Грубачићевом тексту да постаје његов знак препознавања, стилска одлика која се мора нагласити. Такође је важно и то што се сав овај „унесени” садржај не узима у свом основном, директном облику, него прерађен и укључен у разматрање одређеног проблема. Најједноставније али и најповршније решење било би да се бројне интертекстуалне везе изграђене у Грубачићевим есејима схвате као израз његове широке ерудиције, или као сведочанство о полихисторизму, који је постао права реткост у наше време, и отуда је његова појава драгоценија. Те оцене би биле, додуше, тачне, али ни у ком случају не и довољне. Оне би само загребале по површини, дајући одговор који се односи на личност писца и његове особине, али не би пружиле допринос

бољем увиду у то како, независно од тих особина, настаје текст есеја, како у њему делује живо мишљење.

Текст који је густо проткан цитатно-асоцијативним садржајима захтева од читаоца, као минимални предуслов успешног читања, да препозна и изнова контекстуализује такве садржаје. Идеалан случај, у којем би био препознат и на прави начин активиран сваки елемент, иако могућ, тешко је остварив. За то би читаоцу било потребно да поседује једнак или шири индивидуални сазнајни хоризонт као и аутор текста који чита, да је имао исто или сродно образовање, способности, интересовања и лектуру. То је немогућ задатак. Зато се, уместо индивидуалних, у обзир узимају други хоризонти – једне културе или епохе, у којима је могуће да буду препознати сви цитатно-асоцијативни садржаји, чак и уколико не постоји ниједан конкретан појединачан субјекат који је кадар да оствари ту могућност. Тада говоримо о хоризонту идеалног, премда културноисторијски ситуираног читаоца. И постоји, наравно, још један, најшири ниво на којем се може успоставити хоризонт који истовремено допушта и ограничава разумевање текста: то је хоризонт традиције, који обухвата све историјски ограничене позиције индивидуалних, као и идеалних читалаца. Тај најшири хоризонт одлучује о томе хоће ли се неки текст или његови делови уопште разумети или неће. Истовремено, хоризонт традиције, као целине културе, толико је широк да веома отежава оперативну и функционалну „примену”. Ми припадамо некој традицији, али та припадност ће нам одредити само најопштије услове – у првом реду, језик.

Текст Слободана Грубачића вероватно не може да буде савладан читањем из било ког индивидуалног хоризонта, и реални читалац је по правилу суочен са многим цитатним садржајима, које не може чак ни да поуздано ситуира. Узећу као пример прво, уводно поглавље Грубачићеве књиге *Меморија њексѿа* (2015), које носи наслов „Књижевност и стварност”. Прва верзија тог поглавља објављена је као есеј у тематском броју *Лейойиса Маѿице срѿске* посвећеном немачкој књижевности и култури (2008). Текст је потпуно лишен фуснота, иако дискутује са веома бројним другим текстовима. Само на прве три странице Грубачићевог текста има најмање девет цитатних елемената, почев са наводом из Кафкиних дневника, који се тиче осамостаљивања језичког знака, и који се појављује као мотив разматрања више пута, успостављајући везу са различитим идејама. Аутор је пружио извесну помоћ читаоцу, на пример тиме што је уз један навод додао да је реч о „Хофмановом афоризму”, а уз једну књижевнотеоријску идеју да је „оживљена код Умберта Ека, у *Ојвореном делу*”. Остала поглавља књиге

Меморија текста опремљена су редовном научном апаратуром, али она такође имају више карактер научних студија него есеја, па је утолико и било очекивано да у њима буде једнозначно лоциран текст са којим се ступа у интеракцију.

Грубачић, и то је једна од херменеутичких врлина, настоји да помогне читаоцу, а не да додатно затамни значења текста који ионако поставља знатан изазов разумевању и тумачењу. Такав поступак би могао да буде поучан за оне писце који, покушавајући да напишу нешто што наликује есејистичком тексту, хотимично компликују израз и понашају се као да есеј не поседује захтев за истинитошћу свога говора, као да је есеј само један посебан вид фикционалне прозе, или још горе, простор за егзерцир стилских средстава. То што се код нас овакве илустрације неразумевања жанра не ретко хвале и награђују говори о ниском просечном нивоу читалачке културе. А есеј, напротив, захтева њену приличну висину.

Индикативно је како Грубачић олакшава читаочев задатак, јер нас увиђање начина на који то чини приближава бољем увиду у то како уопште разумевамо текст. Он идеји коју обрађује додаје податак о њеном пореклу, а тиме уједно сведочи о координатама свог сазнајног хоризонта и указује на садржај онога што је тим хоризонтом обухваћено. Његова амбиција није да опчини читаоца својим стилским мајсторством и широком ученошћу, него да му посредује неку идеју, неки смисаони садржај. Примарна је, међутим, увек мисао, а њено порекло је од мање важности.

Ми уопште можемо да разумемо неки текст зато што делимо хоризонт са њим. У пракси, то није савршено поклапање опсега хоризоната и онога што се налази унутар њих, јер онда бисмо унапред знали оно што есеј има да нам каже, већ нека врста размене, приближавање, херменеутичари би употребили метафору „стапања” хоризоната. Дајући податке о пореклу мисли које излаже, Грубачић доприноси да лакше дође до стапања хоризонта његовог текста и сазнајног хоризонта са којим му прилази читалац. Из овога је сасвим јасно да овде поново морамо да разликујемо идеалног од емпиријског читаоца, којем ће увек измицати оптимум „стапања”. Тај оптимум остаће недоступан чак и збиру учинака свих реалних емпиријских читалаца.

Најважнији извор и крунски сведок теоријских питања која се покрећу у Грубачићевом есеју „Књижевност и стварност” је Франц Кафка са својом прозом, а главни проблем је *проблем чиниња*, са којим се у истом даху повезују и питања разумевања и тумачења, иако има основа да се ове три теме држе одвојено, макар из потребе за аналитичком прегледношћу. Али Грубачићу би то вероватно

било излишно траћење времена; уосталом, он је историју теорије читања књижевности, разгранату и сложену, већ изложио у књизи *Александријски свеџионик*. Тумачење је само један облик читања, читање које контролишу правила метода.

Грубачић наглашава четири момента, чију формулацију приписује Гетеу, именујући их „начелима”, која треба имати на уму када размишљамо о читању:

1. Свако читање је културолошки условљено.
2. Мора се уважити самовоља текста. (Уз реч „самовоља” он додаје немачко „Eigensinn”, чије поље значења обухвата и самосталност и помереност, ексцентричност; помишљам да би могло да се најадекватније покрије турцизмом „ћеф”).
3. Текст као аутономна стварност повратно обликује нашу објективну, емпиријску стварност, као и самог тумача.
4. Тумач не може без праксе.

Ова методолошка упозорења казују да је немогућа позиција неког наивног читаоца, да свако читање већ укључује неку позицију, неку методу, и свест о њима. Узајамна условљеност текста и читаоца, материјалности текста и друштвености односа читања, чине читање веома сложеним односом. Применимо ли увид о тој сложености на читање Грубачићевог текста о читању, наћи ћемо се и нехотице у ситуацији налик на улазак у собу са огледалима. Са свих страна видимо одраз онога што чинимо. Степени одражавања се увећавају а њихови односи компликују. Ако се Грубачићев приступ сме назвати мета-критиком, или мета-теоријом, онда би се за приступ у овом тексту морао употребити израз „мета-мета-критика”. Из тог вртлога одражавања текста у тексту, читања у читању, могло би, можда, да се изађе уколико пажњу усмеримо не на одразе, него на површину огледала, на оно што их омогућује. Која би то инстанца била у овом случају? Језик? Мишљење? Чиста свест? Свест о језику мишљења?

Једно од питања огледа „Књижевност и стварност” је питање да ли се самосталност постојања текста пресликава и на самосталност његових значења. Другим речима, да ли значења текста упућују на мишљење његовог аутора, те онда тумачење треба да реконструише то мишљење, или текст поседује самостално значење, које није сводиво на мишљење аутора. Старија херменеутичка теорија је веровала у прво, да се у тексту налази објективисани дух аутора, да је текст нека врста самоотуђења ауторског духа, и да је задатак читања, а поготово уколико је оно методски контролисано, да укине то самоотуђење, и да оживи у текст унето мишљење. Новија херменеутика више верује у иманентно читање, и она не тражи да иза текста открије и расплете у тексту „скривено” значење

аутора, него хоће да разуме значења самог текста. То не значи порицање чињенице да текстови имају ауторе, али значи порицање заблуде да текстови служе искључиво преношењу мисли својих аутора. Има текстова са тако сведеном функцијом, и уобичајено их називамо *саопшћењима*. Али већ и неко приватно писмо прекорачује ту функцију. О сложенијим формама да и не говоримо.

Веома сложено Грубачићево разматрање питања односа књижевности и стварности, које се претворило у огледање различитих поетичких и философских идеја, и само довољно сведочи о „самовољи” текста, који свога писца води од једне до друге идеје, и присваја их, тако да је тешко расплести шта је од свега тога оно што припада тексту који намерава да се осамостали, шта је становиште које се оспорава, а шта ауторово мишљење. Заправо, оно ауторово остаје, чини се, само хтење да одржи кретање текста, истрајност у сучељавању аргумената и уређење њиховог бојног поља. А шта је онда оно што припада читаоцу?

На једном месту Грубачић каже да свако читање ствара један модел стварности. То је модел стварности фиктивног света, истовремено различит код сваког читаоца. Он нас подсећа на слике „бесконачне књиге” (код Борхеса) и „бесконачног читаоца” (код Кафке); те моћне представе, иако потичу из стварности фиктивног света, дале су додатни подстицај теоријама које оглашавају смрт *аутора*, али онда, с обзиром на двојност писања и читања, и смрт *читоца*. Међу свим тим читуљама које прикупља Грубачић, посебну пажњу привлачи она која оглашава смрт *критичара*. Јер, „циљ критике је”, каже он, „уништење саме себе – откривање слабости текста све до постизања нулте тачке у култури. Тачке која више није подложна критици”.

Али опрез! „Бесконачна књига” и „бесконачни читалац” су фигуре рођене у фикционалном тексту. С једне стране, аргумент из фикције показује логичку, а не и фактичку могућност неког односа; с друге стране, за питања која Грубачић покреће, димензија фикције је можда довољно стварна.

„Нулта тачка у култури” је свакако само претпоставка, која још увек мисли да може да рачуна са коначношћу читања/тумачења/критиковања. Уместо такве представе која из другог плана нуди (квази)телеолошку слику коначног стања, укидања напетости, требало би да узмемо у обзир једну другачију представу, о трансформативном карактеру искуства критике/тумачења/читања, по којој ово искуство мења и субјекат и објекат релације, онако како је критику схватао Валтер Бенјамин. У том смислу, она је истовремено медиј довршавања текста и бесконачни задатак онога

ко се упушта у критику. На такав однос упућује и треће раније поменуто Гетеово „начело” о читању. Промена је обострана.

Но, Грубачић се не задржава дуго на идеји о смрти критичара, нити њоме закључује предузета разматрања, иако би му та идеја пружила за то повод, него отвара есеј даљим перспективама. Од знатније теоријске важности су питања о стварности света и многострукости светова, где нас Грубачић подсећа на Декарта и његове *Медијације*, духовни споменик превазилажења скептицизма, али се зауставља код представе о злом, лажљивом духу, и не долази до (уосталом, циркуларног) доказа о реалности предмета сазнања преко гаранције коју пружа апсолутно добри и непреварни Бог.

Грубачић одатле прави велики скок до следеће важне тачке: *читања чииања у себи*. Несумњиво, читање наглас је културно-историјски претходило читању у себи; али који облик је природнији, одлучује теорија језика. Уколико се усваја претпоставка о могућности универзалне граматике, односно о језику човековог ума, како то чини, између осталих, Августин, онда се у читању у себи неће видети губитак за који је крива култура, него, управо супротно од тога, остварење једног човековог потенцијала. Писање и читање су велики резултати човекове моћи апстраховања, претварање говора у низ материјалних знакова, односно поновно формирање говора на основу тих знакова. Медиј ове трансформације, текст са својим правилима, није неутралан у целини ове релације.

Текст, каже Грубачић, провоцирајући једну стару херменеутичку дилему, „зна више и од свог творца и од свог тумача”. Како то? Па, текст је носилац могућности осмишљавања, и аутор текста је у текст унео неки одређени смисао, који му је био доступан с обзиром на његов културноисторијски обликовани хоризонт, док ће сваки читалац (тумач) из текста изнети неки смисао, који ће му бити доступан с обзиром на *његов хоризонт*. Док постоји, текст ће бити отворен читаоцима, што импликује да је укупност хоризоната са којима текст може да дође у интеракцију много већи од хоризонта (емпиријског или претпостављеног) аутора и појединачног читаоца.

Завршних неколико страница свога огледа Грубачић је посветио „читаоцу над читаоцима”, витезу тужног лика, Дон Кихоту, као и његовом пандану у данашњем амбијенту Мреже, коме се „уместо ветрењача, супротстављају антене и монитори”.

За Грубачића, „глобалистичка сенка” универзалног, у облику World Wide Web светова, показује надмоћ система, тоталне организације и контроле, која хоће да уклони све препреке, да „припитоми” сваку још увек дивљу мисао, хоће да све доведе у исту раван индиферентне истовремености, у слатко поље заборавља. Као што је текст постао хипертекст, способан за безбројне односе повезивања,

тако и читалац хипертекста кроз различите, унапред програмиране интеракције постаје његов са-писац, остварујући тако, само на искривљен, технологијом презасићени начин, неке од постмодернистичких идеја о ишчезавању аутора и аутономији текста.

Као један од закључака Грубачићевог есеја о читању мора се прихватити теза да статус текста и могућност успостављања његовог смисла суштински зависе од инстанце читаоца. Али као што је његов „читалац над читаоцима” и сам лик који је успостављен у тексту, постојање читаоца суштински зависи од постојања текста са којим ступа у релацију. Парадоксу ту није крај: јер поред све те замршености, на маргини чека и аутор, кога се данас лако одричемо, иако знамо и одувек смо знали да са њим, у извесном смислу, све почиње. Писац, текст и читалац, ко је од њих кључ односа? Или је тај кључ у ономе између њих, у самом односу? То никада нећемо поуздано знати. Хоризонт нашег разумевања никада не обухвата целину.